

Тиленчиев Ю.Р.

ЭЛДИК КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРЫ, ДЕНЕ-ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ

Тиленчиев Ю.Р.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИГРЫ, ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Yu.R. Tilenchiev

NATIONAL GAMES, PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

УДК: 371/27:96.372

Бул макалада ошпогенездеги оюндар көйгөйү каралып, ал оюндар теориясынын педагогикалык, психологиялык изилдөөнүн негизги предметтеринин бири.

In this article considered social institute, physical culture, analyze on sport problems. Also, to make ready, recreation and rehabilitation are shown, as physical training and sport activities systems special phenomenon.

Спорт чөйрөсүнө тикеден-тике спорттук оюндар кирет. (Ордо, тогуз кумалак ж.б.). Алар кыймылдуу оюндардын өзгөчө мүнөздөлүшүнө ээ. Алар кээ бир изилдөөлөр аркылуу дене-тарбия жана дене маданияты каражат катары каралып келүүдө. Улуттук спорт оюндары бул деген мелдешүүнүн түрү алардын негизи болуп ар кандай техникалык, тактикалык ыкмалар, спорттук снаряддарын жардамы менен белгилүү бир буталарга тийгизүү же жыгытуу болуп эсептелет, көбүнчө топ менен.

Акыркы жылдары, генесиз жана дене маданияттын жана спорттун маңызын жалпы теоретикалык плавлдарынын чечүүчү маселелерине жетиштүү көңүл бурууга, бизбаарибир, бул деңгээлдеги концептуалдык иштеп чыгуулар чөйрөсүнө салыштырмалуу аз басым жасалууларына көңүл бурбообуз керек. Авторлордун бир гана жерге таандыгынын ашып түшүшү, албетте, башка социологиялык жана философиялык окшош чөйрөдөн башка чөйрөнү бөлүнгөндүккө өбөлгө түзөт. Бир гана, акыркы мезгилдеги кесипкөйлөр: алар М.К. Саралаев, Х.Ф. Анаркуловдордун эмгектеринде дене маданият спорт институтундагы анализдер учурунда чечилүүчү маселелерге бирдиктүү кароо жагы каралган.

Түшүнүктүү, дене маданият жана спорт чечилүүчү маселелерин кароо көп тармактуу гана болбостон авторлордун иштеп чыккан эмгектерине салыштырмалуу анализ жүргүзүүнү талап кылуу да мүмкүн эмес. Бирок бул чөйрөдөгү абал дене тарбия жана спорт институтуна тиешелүү түшүнүктөрдүн негизги басымдарынын бирдиктүү мааниге ээ эместигинин татаалдашына алып келет. Ошондой болсо да, бир чөйрөдөгү абал негизги түшүнүктөрдүн бир мааниси эместиги менен татаалдаша. Чыңдыгында Республикада дене тарбия жана спорт түшүнүктөрүнүн чектелиши, дене тарбия жана спорттун жалпылык негизги жана жогорку компоненттерге (жогорку жетишкендиктерге жетишүү; "чоң спорт", дене тарбия) бөлүнгөндүгүндө. Ушул учурда да, жогорудагы айтылган түшүнүктөрдү талкуулоодо, ата-мекендик авторлор бир пикирде эмес.

Дене тарбия жана спорт проблемаларын жетишсиз чыгышын социалдык көрүнүш, социалдык институт-

тун катары карап, концептуалдык план боюнча албетте дене тарбия жана спорт ишмердүүлүгүнүн конкреттүү аспектилери иштеп чыгуунун натыйжалуулугунда карайт жана дене тарбия жана спорт чөйрөсүндөгү эд кызыктуу локалдык изилдөөлөрдүн кууба куушпагандыгын обочолонгондугун туудурат.

Ошол эле мезгилде жалпы философиялык жана социалдык парадигмалардан азыркы дене тарбия жана спорт чындыгына анализинин багытталгандыгында, андан бетер көрсөтүлгөн парадигмалардын дене тарбия жана спортту жекечелигине көрсөтүлгөн тануулоо. Г.П. Шердовицкий баса белгиленген, үстүртөн мамиле кылууга гана (өтө көп учурда жөн эле верталдык) көз карашты берет, эч кандай дене тарбия жана спорттук тиешелүү социалдык проблемаларды камтыбайт. Бул менен макулдашпай калууга болбойт. Андан болсо дене тарбия жана спорт ишмердүүлүгүндөгү оюндун феноменинин маанисинен проблемаларын маанилүү изилдөө жолдорун кандай болууга тийиш?

Белгилей кетсек алардын социалдык, психологиялык жана психолого-педагогикалык жактарын?

Биздин көз карашыбызда дана тария жана спорт - социалдык институт катары, анын маданий феноменден феномендин маданиятындагы калыптанышынын түптөлүүсүн тизмеги болуп эсептелишинде. Ошол учурда гана, биз дене тарбиялык спорттук иш-мердүүлүктөрдүн жана ага даярдоодогу оюндардын ролун түшүнөбүз.

Бул жерде дене тарбия жана спорт оюндарды, эмгектердин карым-катнашындагы өзгөчөлүктөрүндөгү анализдер энтөмөнкү орунду ээлейт, анткени азыркы кезде дене тарбиялык спорттук ишмердүүлүгү кесипкөйлүктүн, же болбосо эмгек ишмердүүлүгүнүн өзгөчө түрү катары каралууда.

Көп учурда, дене тарбия жана спортту социалдык феномен катары кароодо, акы оюн ишмердүүлүгү түшүнүгү менен айкалыштырат. Мисалга алсак, Н.И. Пономарев мындай дейт:

"Дене тарбия жана спорт - дене өнүгүүнүн жана акыл-ой мүмкүнчүлүктөрүнүн деңгээлин салыштырууга байланыштыруу менен оюндук дене иш-мердүүлүк мүнөтүзгө ээ.

Ошондой эле практиккага В.М. Выдрин өтө жакын. Анын айтылышында "Дене тарбия жана спорт атандашуу шарттарындагы адамдын кыймыл мүмкүнчүлүктөрүн алууга багытталуучу оюн ишмердүүлүгү.

Ю. М. Лотмандын сөзү боюнча, дене тарбия жана спорт адамды тарбиялоодо - эмгек ишмердүүлүгү... оюн өзгөчө модел...

Алөзүнүн жоболорунун негизинде аны тигил же бул жака чагылдырат же аны өзүнүн жоболорунун алкагына алып келет. Бул менен оюндун үйрөтүүчү жана машыктыруучу мааниси байланыштуу.

Оюндар бир эле мезгилде адамды эки - "Практикалык" жана "шарттуусу" калыптайт.

Спорт - бул өзгөчө мазмундуу жана маанилүү болуп саналат.

Оюн ишмердүүлүгү дүйнөнү өзгөртпөйт, аны кайра калыптабайт, ал бир гана мүмкүнчүлүктөрдү издөө мененаны өзгөртүүгө даярдайт" деп айтканы да туура эмес. Бирок спортто, деп ал сөзүн улайт," адамдын өзгөрүүсү уланат, анткени ал аткарган дене көнүгүүлөр өзүнүн жаратылышына (социалдык жана биологиялык), организм жана личносттук кайра түптөлүшүнө багытталган дейт.

В.И. Устенко дене тарбия жана спорт оюндун көрсөтөт деп эсептейт. Ал физикалык жетишпестикти толуктоо керектигин же физикалык жана психологиялык чыңалууну белгилүү бир деңгээлине байланыштуу өз алдынчалыкка ээ болгон. Ошол эле учурда спорт үчүн оюн өңүндөй эле бир гана натыйжа эмес, ал эми процесстин өзү керек. Натыйжада кээ бир учурда басымдуулук кылат. Бул учурда ишмердүүлүктү жасоодогу тандоого байланыштуу болот. Бирок ал дене тарбия - спорттук ишмердүүлүккө түрткү бериши керек, анын процесс катары мүмкүнчүлүктөрүн алып берүү жана толук физикалык жашоосун камсыз кылыш керек.

Бирок негизинен, ал дене тарбия спорттук ишмердүүлүктүн өзүнө демилге берет, анын мүмкүнчүлүктөрүнүн процесс катары алып берет жана ал адамдын физикалык жана дүйнөсүн толук кандуу камсыз кылат. Дене тарбия жана баардык түрлөрүн мелдешти, накта турмушта шарттуу мүнөздө болбойт жана күн аркылуу гана иш жүзүнө ашырылат (жаратылыш кырсыктары менен жырткычтар менен күрөшү ж.у.с). Дене тарбия жана спортто анын оюн жаратылышы ачык байкалат. Ал бир катар тыйуу салуу эрежелери менен мүнөздөлөт: дене тарбия жана спортту көркөмдөп карасак бул күрөш. Оюндун бөлүктөрүн камтыган жана турмуш катары белгилеген. Искусстводон айырмаланып, дене-тарбия жана спорт мелдештин физикалык жана психологиялык жактарын шамдагайлуулук, чыдамкайлуулук, мергендик, өзүнө ишенимдүүлүк ж.у.с. менен байланыштуу болот.

Оюндар накта шарттын модели болуп саналат. Алар стратегиялык каражат катары каралган. Тирүү жандыктарды айлана чөйрө менен кагылыптууга даярдай. Бирок өнүгүүнүн белгилүү бир тепкичинде оюн ишмердүүлүгү өз алдынча мүнөзгө ээ болот, оюндан сырткаркы жаткан максат ойдун өзүнө аралашып кетет. Накта жашоодогу физикалык жана психологиялык кыйынчылыктар спортко багытталат. Өзгөчө эң керектүүсү оюн спорт жактардын мазмундуулугу болуп, бул жерде адамдын күчүнүн өнүгүшүнүн жана жеткиликтүүгө жетишинин, анын физикалык жана акыл эстин мүмкүнчүлүгүнүн жүзөгө ашышы эсептелинет. Спортто " оюндук жана утилитардык көз караш би-римдикте". Спорт ойундун атайын өзүнчө формасы катары эсептелинет. Ал коомдун, адамдын жана

спорттун өнүгүү керектөөлөрүнө байланыштуу, тандоо эркиндигинин кейипкөрлүгүн билдирет.

Формасы боюнча оюн субъективдүү, ошондой болсо да адамдын материалдык практикалык ишмердүүлүгүнө таянат, мазмуну жагынан болсо ал бүт бойдон объективдүү жана өзүнө тиешелүү салыштырмалуу өз алдынчатүр жана ишмердүүлүктүн формасы.

Оюндун мындай диалектикалык карама-каршылык анын эмгек ишмердүүлүгүнөн пайдалануу жана ошол эле убакта азыркы өндүрүш алкагына кол жеткис, эркиндик оюндук феноменге тиешелүү, белгилүү бир даражада оюндук ишмердүүлүктү эмгек ишмердүүлүгүнө карама-каршы көрсөтөт. Бирок, бизге мүмкүн болгудай кылып, төмөнкү учурду байкабоодой жакындатпайт-оюн ар дайым өзүнө багытталган, ал эми эмгек катары эркиндик мүнөздө ачык билинбейт, айрыкча механикалык эмгек. Байыркы заманда "Ар түрдүү оюндар жана милдеттер гүлдөп өсүп кетти" себеби элдер бир гана курмандык чалуу менен эмес, оюндар аркылуу да кудайларга кайрымдуулук кылса болот деп эсептешкен.

Бирок, адам өзүн кыйнап кандайдыр бир керектөөсүн канаттандырган аракетти дене-тарбия жана спорт ашыкча күчтү чыгымга учуратууга белгилүү мисал, ошондуктан ал экинчи жана спорт иш-мердүүлүгүн алгачкы жана чыгармачылдык, эң жогорку, эң олуттуу жана эң керектүү жашоо ишмердүүлүк катары кароого мажбурлаган, ал эми эмгек ишмердүүлүктү "экинчи" "алгачкыдан" кезип чыккан катары карашкан. Же болбосо эмгекке башка бир аракетти, милдет катары пайда болгон эмес, тескерисинче, жашоо потенциалынын эркин жана жоомарт айтмы аркылуу жаралган-спорт.

Өкүнүчтүүсү, дене-тарбия жана спорттун филогенезин ачып берүү аракеттери учурунда булболсо заманбап түрүндө дене-тарбия жана спорттун маңызын түшүнүү үчүн негизги проблемалардын бири, бул деген дене-тарбия жана спорт ишмердүүлүгүнүн пайда болушунда социалдык-экономикалык негиздердин проблемаларын терең анализдери жок. Алар бир эле констатация менен чектелишкен, бул болсо оюндардын шарттуу түрдө мелдешке өсүшүнө алып келет. Бирок ушул шарттуу өскөндүктүн булагы ачылбайт.

Так ошонун өзүн олимпизмдин тарыхынан аналдык оюндардын формаларынын тарыхын көрсө болот. Байыркы заманда" салттуу акылмандык" агностика формасын кабыл алган - тойлор, түшүм, бала төрөлгөндө, өлгөндөрдү көмүүлөр у чурларда кез-кезде өткөрүүчү маарекелер. Байыркы заманда ушулар агностикага айланып кетишкен,

Мелдештер салттуу мүнөзгө ээ болгон. Бирок белгилей кетели, бир гана жогорку жетишкендиктерге жетишүү максатта эмес. Мелдештерде жеңишке жетишүү жана ошолорго байланыштуу алдын ала милдеттерге даярдануулар өзүнчө максаттарды алдытна коюшкан. Алар салтты жаратуу, кудайларга жагынганда бирге болуу.

Байыркы мезгилдин акырында гана алар кесипкөйлөрдүн мелдештерине айланды, бирок бул буюм алакаларынын пайда болушу жана жеткиликтүү деңгээлде өсүп-өнүккөндө мүмкүн болгон.

Байыркы заманда агностикадан бир гана гиадиаторлордун салгытлашууларьт калган.

Азыркы учурда дене-тарбия жан спортто оюн катары түзүлүп жана таанылган ишмердүүлүк менен кезигебиз.

Бул менен тең эле техникалык, уюштуруучулук, материалдык жабдыктар жана илимий түшүнүп жетилүүлөр даражалары жогорку деңгелге жетилди ал эми булар жалпы элдтк жайылтууда оюндун өздүк духунун жок болуп кетиши коркунучуна алыш келет. Спорт менен байланышкан учурлардан биз билебиз, абройлуу деңгелге өткөндө өзүнүн кызыгын кетирип "токтоп" калган оюндарды, алар бирок оюн катары, эсептелинбейт. Ал эми оюндун кесипкөйлүккө жана сүйүүчүлүккө бөлүштүрүү ким үчүн оюн-оюн катары кабыл алынбайкалгандарды теңдештирип. Ким жогорку жөндөмгө ээ болсо да чыныгы оюнчулардан төмөнкүрангда турат. Бул "агоналдык сезим менен байланышкан, агоналдык сезим" дүйнөнү башка, мурдагыдай эмес формада башкарат. Бул боюнча И.Хейзинг мындай дейт. Спорт оюн чөйрөсүн таштап кеттип, кесипкөйлүк спорттун пайда болушу спортту оюндук мүнөзүн ажыратат, чындыгында ал эң жакшы өзүнүн оюндук мазмунунун жоготту.

Чындыгында, эгерде оюндун алдынажеңишке болгон көнүгүлөрдүн мелдештердин жана алышуунун аракеттердин белгилүү максатын койсок, анда оюн өзүнүн маанисин жоготот. Оюндун мааниси болсо так ушундай ишмердүүлүккө катылат, анткани оюндун мааниси бири-биринен айырмачылыгы экенин кый-

мылы жана өзүн-өзү өнүктүрүүсү менен дүйнөдө ажыралып турат. Дүйнө болсо чыныгы жашоо шарт менен эмес, а оюндун оюндун сыртындыгы эрежелерин канааттандырат, ошондуктан ички максаттуулукка багыт алыш керек, бирок оюндун сыртындыгы максатка эмес. Анык ушундай проблема И. Гоффлейстердин философиялык түшүнүктөрү сөздүгүндө түшүнүк берет.

Мейли баарын туура дейли, спорттун трактовкасын тарыхтансырткаркы кубулушу катары да кабыл алалы. Бирок бул туура, эгерде спорт-тарыхый феномен, спорт-эмгек чөйрөсүнө кирген заманбап социалдык институт катары түшүнсөк. Ошондуктан, түздөнтүз теңдештик ишмердүүлүк эмгек ишмердүүлүгү менен бирдей эле даярдоонун системасында болот. Оюндук усулуу жана оюнду даярдоонун рекреациянын жана дене-тарбиялык ишмердүүлүк системасында кайра калбына келтирүү татыкттуу өз ордун алмаштыргыс.

Адабияттар:

1. Анаркулов Х.Ф. "Кыргыз элдик кыймыл жаратуу оюндары жана күч көнүгүүлөрү" Студунттер үчүн окуу куралы Бишкек. КМДТА 2003-ж
2. Визитый Н.Н "Философиялык очерктер" Кишинев: Штицина-1986
3. Выдрин В.М "Адистикке киргизүү" дене-тарбия институтунун студенттери үчүн окуу курал. Еншин М.М. "II бүткүл союздук илимий конференциянын материалдары" Минск-1976.

Рецензент: к.пед.н., доцент Мойдунов Т.М.